

„Geloof het, dat ik in deze werkelooze eenzaamheid tegen duizend duivels te strijden heb. Het valt veel ligter tegen een gevleeschden duivel, dat is met menschen, dan tegen de geestelijke boosheden in de lucht te strijden.”

Maar onmiskenbaar is het toch dat hij aan herhaalde persoonlijke verschijningen van den duivel geloofde. Is het wonder? Het was opgegroeid onder den invloed der scherp dualistische wereldbeschouwing, die de middeleeuwen beheerscht. Aan tooveren en duivelsverschijningen geloofde men in zijn jeugd algemeen; de boeken, die hij toen las, waren vol van duivelskunsten en persoonlijke verschijningen van den booze. Het heksenproces was in vollen bloei. Het spook van den duivelswaan, de vampyr, die met zooveel bloed zich gemest had, eeuwen lang, dat spook drukte hem met looden wigt op de ziel. Zijn opvoeding was streng wettisch geweest, en bij hartstogtelijken eerbied voor Gods wet, is de verschijning van den duivel, waarin zich de lust van het booze hart verpersoonlijkt, lang niet zeldzaam. Was de duivel slechts een spook? Die gedachte kon toen nauwelijks opkomen. De Schrift scheen te leeren, dat het meer dan een spook was; de schrijvers des N. T. geloofden aan het werkelijk bestaan en den onmiddellijken invloed van den booze zoo goed als Luther; Christus zelf scheen er aan geloofd te hebben. Luther rustte met zijn eenen voet op het gebied der oude wereldbeschouwing: hij meende nog, dat geheimzinnige magten willekeurig konden beschikken over de natuur en haar krachten; aan wonderen van heiligen geloofde hij, aan tooverij evenzeer: in 1520 had men hem uit *Halberstadt* geschreven, dat een zeker doctor zich onzichtbaar kon maken; die zou bij hem komen om hem te dooden. Hij betwijfelt het geen oogenblik. Hij hechte aan voortekenen. Nog in 1525 schreef hij, na 't afsterven van den keurvorst van Saksen: „Het teeken van zijn dood was een regenboog, dien wij, Philippus en ik, zagen in den laatsten winter, en hier te *Wittenberg* werd een kind